

VERSELEMZÉS

RADNÓTI MIKLÓS: MAJÁLIS

A hangraforgó zeng a fű között
s hördül, liheg, akár egy üldözött,
de üldözők helyett a lányok
kerítik, mint tüzes virágok.

Egy lányka térdre hull, lemezt cserél,
a háta barna, lába még fehér,
a rossz zenén kis lelke fellebeg
s oly szürke, mint ott főtt a fellegek.

Fiúk guggolnak és parázslanak,
az ajkukon ügyetlen szép szavak,
duzzasztja testük sok kicsiny siker
s nyugodtan ölnék, majd ha ölni kell.

Lehetnének talán még emberek;
hisz megvan bennük is, csak szendereg
az emberséghez méltó értelem.
Mondjátok hát, hogy nem reménytelen.

A német megszállás ötvenharmadik napján, 1944. május 10-én született ez a lírai pillanatfelvétel. Budapest és az egész ország élete olyan volt ezekben a hetekben, mint a levegőért kapkodó, súlyos, lázas betegé. Minden nap meghozta a maga újabb gondját, szenvedését, rémképét, a rémképeknél is rosszabb valóságát.

A német csapatok bevonulása után új kormány alakul, amelynek feladata, hogy teljesen a hitleri Németország érdekeinek és háborút vesztő, már semmit sem kockáztató vandalizmusának rendelje alá Magyarországot. Már az első napokban tömegesen hurcolják el a szakszervezeti vezetőket, baloldali politikusokat, újságírókat, betiltják a liberális polgári lapokat és a szociáldemokrata Népszavát. Minden eddiginél nagyobb hatalmat kapnak és legalizálódnak a legsötétebb emberi ösztönök, hírhedt fajüldöző politikusok jutnak döntő fontosságú helyekre, és új tervek készítenek békés állampolgárok: férfiak, nők, gyerekek, fiatalok és öregek fizikai megsemmisítésére. A front egyre közelebb kerül az ország határaihoz, egyre alacsonyabbak az élelmiszer-fejadagok, április elején megkezdődnek a légitámadások.

Az a kép, amellyel a költő versét elindítja, mintha mindennek ellene mondana: gramofonozó, napbarnított lánykák, körülöttük buzgolkodó lelkes, de még ügyetlen, fiatal udvarlók, újdonsült, modern lovagok. Gondtalanak látszó tavaszi idill. A vers címe a magyar impresszionista festészet közismert remekét, Szinyei Merse Majálisát idézi fel az olvasóban, a költő által megörökített kép szintén élénk, eleven, a múltó pillanatot inkább hangulatában megőrző, akárcsak egy könnyedén felvázolt impresszionista festmény. Felparázsló színek, és olcsó kis tánczenére kigyúló érzelmek, szerény kis háborús majális, fiatalok májusi romantikája — csak a költő egyik hasonlata jelzi az egész jelenet félelmes keretét, a háborús valóságot, a már javában folyó embervadászatot: űzött ember hördül, lihegő hangjára emlékezteti a gramofon recsegő zenéje.

A költő elé villanó kép egyébként annyira idilli, gyanútlan és a jelentől függetlennek látszó, hogy szinte kikényszeríti a kérdést: a gramofonozó, udvarolgotó fiatalok éreznek-e gondtalan majálisukban valami diszharmóniát, zavaró ellentmondást a korrallal, amely embereket hajszol halálba?

Tovább látnak-e saját kis életük határainál? Most minden figyelmüket lekötik az első sikerek, női voltak, férfiasságuk még friss örömei.

Amíg az élet védi őket, ez is elég, így is jó.

De hogyan fognak felelni emberségből, ha majd nekik is cselekedniük kell? Mit tudnak a világról és a *büntényről*, amelynek hazájuk vérző áldozata lett? Ismernek-e valamit is a szenvedés megpróbáltatásaiból, amelyek mások iránt is megértővé teszik az embert?

Pedig nekik is felelniük kell nemsokára! A háborús kavargás végső felvonásában már nekik is szerepük lehet, *beugrásuk!*, ahol bárkiből könnyen lehet gyilkos vagy áldozat.

A költő a bekövetkezett eseményekben méltán láthatta jóslatainak beteljesését. Évek óta tisztában volt azzal, mi készül Európában — Európa ellen. Aggódva figyelte a spanyol polgárháború eseményeit, a demokrácia és a fasiszta diktatúra első nagy összecsapását és erőpróbáját: *ő suhogó, fekete szárnyú háború, szomszéd-ból szálló rémület* — írja 1937-ben *Hispania, Hispania* című versében. A második világháború minden újabb fenyegető eseményére megborzong és tiltakozik. Felriad mindig arra is, ha költők erőszakos haláláról szól a hír. A megölt költők sorsában saját jövőjének előjelét látja. De épp olyan megrendüléssel értesül arról is, ha egy költő *nemet* mondva korára, önként vet véget életének.

Mint törvénytörő, morális következményről ír arról, hogy őrá is mártírhálál vár: *költő vagyok, ki csak máglyára jó, mert az igazra tanú.*

Nem voltak hamis illúziói sem saját jövőjére nézve, sem a hitlerizmussal szövetséget kötött ország sorsát illetően. Minden embertelenségre érzékenyen felriadó humanizmusa, származásából, politikai rokonszenveiből és író voltából következő fokozottabb személyi veszélyeztetettsége és nem utolsósorban marxista műveken fejlesztett politikai érzéke és tájékozottsága megóvta a téves optimizmustól.

Eveken át a halálra készült, mert a maga szelíd, szemlélődő módján nagyon szerette az életet. Aki a biztos megsemmisülés felé vezető erőltetett menetek során is olyan gyengéd képekben idézi az otthon emlékét, a nyár végi délelőtti meghitt békéjét, az nem tud könnyen meghalni, annak készülnie kell a halálra.

De nem az aszkéták, az élettágadók módján készült a megsemmisülésre. Valahol akarta az erőszakos halállal való *szembenézés* nyugalmát, az értelem tisztá tekintetével várta a halál legszörnyűbb lehetőségeit. *Ne hagyj el meggyalázott, édes Értelem, Ne hagyj el, hadd haljak merész és tiszta szép halált, akár az Etna kráterébe hulló, mosolygó Empedoklész!* — írja négy évvel halála előtt, 1940-ben.

Tájékozottsága és tisztánlátása nem óvhatta meg életét, de utolsó versei bizonyítják, hogy értelmét, erkölcsi erejét, humanizmusát, belső függetlenségét minden szenvedésben megőrizte, mégis legyőzte a pusztítás démonait.

A hazai eseményeket európai összefüggésekben látó, saját sorsát nagyobb távlatokban megítélő, nagyon tudatos költő magatartásához képest riasztó jelenség volt az emberek többségének erkölcsi közömbössége, az eseményeket értetlenül fogadó száználmas felkészületlensége.

Most vált nyilvánvalóvá, hogy az embertelen akciók végrehajtói milyen erős szövetséget nyertek azokban, akik beásták magukat szűk kis életük sáncai mögé, akik büszkén hirdették, hogy nem érdekli őket, ami házuk küszöbén túl történik. Bizonytalanságuk, a *lesz, ahogy lesz* elvén alapuló alkalmazkodásuk és megalkuvásuk napi cselekedeteiket is megszabta, pedig most már *életéről* volt szó. Elveik nem lévén, az elvtelenségből faragtak maguknak morálpótlékot. Mint akit álmában leptek meg, olyan tudatbeli zavarral ébredt az ország a német megszállás következményeire.

Az ifjúság nagy része szintén készületlen volt. A szélsőjobboldal kísérletei a fiatal nemzedékek meghódítására ekkor már kudarcot vallottak: súlyos katonai és politikai vereségek után nem sok ígérnivalójuk maradt az ifjúság számára. De a fiatalok tudatában humánus szándékok, németellenes érzületek sovíniszta vagy éppen fajüldöző nézetekkel keveredtek. A tisztázatlanság és a *mindig volt valahogy* passzivitása jellemezte az ország ifjúságának jelentős részét. A passzivitás pedig együtt jár a kiszolgáltatottsággal: *a nem tehetek mást, csak amit parancsolnak* cinikus öngazolása már sokakban megfogalmazódott.

A költő aggodalma nem volt alaptalan.

Pátosz és számonkérés nélkül mondja ki tűnődő szemlélődése kikerülhetetlen következtetését: *nyugodtan ölnek, majd ha ölni kell.* Nem várhatott sokat attól az ifjúságtól, amelyet a hatalmon levők maguknak neveltek, amelyre még szűkebb horizont szorult, mint saját nemzedékére. A keserű felismerés mégis megdöbbeneti, a gondtalan májusi idill félelmetes ellentéte, a valóra válható képtelenség, hogy a gramofonozó, udvarolgató fiúk holnap már ölhetnek is, ha parancsot kapnak rá, mégpedig *könnyen* — aggodalmak nélkül, a fájdalmat még nem kóstoltak gátlástalanságával, kis sikereken hizlalt becsvágyuk mohó vadászszendélyével. Rá is fegyvert foghatnak, de ezt nem mondja ki a versben, nem magáról beszél, nem az őt fenyegető veszélyről, amely keserű felismerésének alapja lehetett.

A valóság ismeretében eljut erre a megállapításra, de nem tud belenyugodni abba, hogy a szeme láttára majálisozó fiatalok csak eszközei legyenek a gyilkos mának vagy holnapnak. Ahogy majálisukat felidézi, képei tele vannak gyöngédséggel és megértő szájalommal: egy kis rossz zene már elég arra, hogy fellebegjenek szűk kis életük és önmaguk szürkeségéből. Atérzi és kifejezi a szerény idill kora tavaszi báját, a lányok *tüzes virágok*, a fiúk *parázslanak* tőlük, ügyetlen udvarlásukban a gyakorlatlanság üde szépségét is észreveszi. És mint egy nagyon mélyről jövő védőbeszéd az utolsó versszak első sorával — *Lehetnének talán még emberek* — megkezdődik a szorongás feloldódása, a lehetőségek optimistább la-
tolgatása.

A teljes megnyugvásig nem juthat el. Önmagával kerülne szembe, tisztánlátását tagadná meg, ha a vers befejezésével feloldaná a *nyugodtan ölnek, majd ha ölni kell* riasztó valószínűségét. Nem mondhatja ki a feloldozás, a megnyugvás, a remény szavait, de szívesen kimondaná vagy kimondatná valakivel, hogy a humanus értelem vonzása mégis erősebb lesz a két világháború közt felnőtt

ifjúságban is, mint a gyilkos parancsnak való vak engedelmesség. *Mondjátok hát, hogy nem reménytelen* — írja a költemény utolsó sorában, optimista kicsengéssel zárva a verset, de maga is mástól várva a biztatást ehhez a reményhez.

A halálra készülő költő emberi nagyságának egyik legvonzóbb vonása, hogy legkeserveesebb napjaiban is mindig nagyobb távlatból, nem személyes kiszolgáltatottsága helyzetéből ítélte meg a jelenségeket. Ő a kitagadott, a nemzet közöségéből kiszorított már egy új világ szemszögéből nézi a háborús ifjúságot is — és nem szeretne végleg lemondani róluk. A maga sorsát illetően biztosabban számított a közeli halálra, mint a szabadulás lehetőségére, de szenvedélyesen érdekelte a jövő, az újra épülő világ, ahol az *új falak tövében* az ő szavai is felhangzanak majd.

Éles szemmel látja a jelen morális pusztításait, de a felvilágosodás korának gondolkodóihoz hasonlóan hisz a humánumban, az ember igazát és javát szolgáló tiszta gondolat erkölcsi erejében, szép szavát idézve: — *az emberséghez méltó értelem*ben.

RADNÓTI MIKLÓS KÉT ELFELEJTETT VERSE

HÍV A DUNA

Egy zajgó, tavaszi estén,
Amikor minden új fakad,
S az Élet dalát zengik a légben
Láthatatlan hadak,
Hív a Duna... az örök
Titkok Dunája majd.

Nézem az áttetsző hullámokat,
Szemem issza a rejtett titkokat,
Itthagynom a párás, vágyas estét...
Megölelem a hideg Duna testét,
Rámvágyó, utolsó szeretőm testét,
Megölelem a Halált...

SZEMEM MEREDTEN BORBA MEREDT

s a serlegből kikelt a Nő
és szédítő vad táncot lejtett...
mint egy huri, valami frivol
Isten által a mennyországból
véletlen ittenfelejtett...

az őrijítő balettet lejtve,
vérző vágyakat oltott belém...

És szédítő vad táncot lejtett...
a könnyen dülő serleg szélén
ringatózott párázó teste...

A könnyen dülő serleg szélén
megcsúszott egy éles ritmuson
és sikoltva kidőlt a pohár,
mint kocsmái részeg tivornyán
s a bor szertefolyt az abroszon...

1927-ben jelent meg a *Mindnyájunk Lapja* című szépirodalmi-művészeti és társadalmi hetilap, melynek 3. számában (május 18.) olvasható a *Hív a Duna*, 17. számában (augusztus 24.) pedig a *Szemem meredten borba meredt* című Radnóti-vers. A hetilap dec. 15-i száma közli a költő tárcanovelláját is — *A poeta és a nő* címmel. A hetilap első számának munkatársai között szerepel Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Bónyi Adorján; a fiatalok közül Fodor József, Horváth Béla, Wagner (Tamási) György.

Közl: PÁSZTOR JÓZSEF

KIADATLAN ÉS ELFELEJTETT RADNÓTI-ÍRÁSOK

RADNÓTI MIKLÓS: CHAPLIN: CIRKUSZ

És a film művészete, ahogyan mondani szokták. Azt hiszem egy. Charlie Chaplin ma talán egyetlen művésze a filmnek. A némaság és mozgás művésze és a rendezés, a technika ördögi mestere ez a furcsa, szomorú ember.

Mert kicsodák a többiek. Jóalakú és szép vagy érdekesarcú férfiak és nők, akik igen stílusosan tudnak mozogni a rendes, de díszletekkel alátámasztott hétköznapi vagy — ez a filmtől függ — ünnepi világban. És igen jól értik a csók technikáját s különféle módozatait. De ezt érti minden tehetséges szerelemes is. Mégis hol van-